
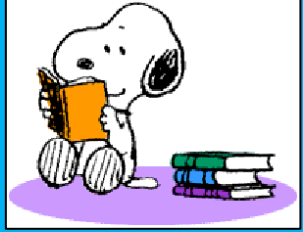


1. lecke A pénz és a pénzrendszerek fejlődése

Pénztörténet: az aranypénz és a pénzhelyettesítők korszaka

 Kosztopulosz Andreász	Mottó: <i>„A föníciaiak találták fel a pénzt - de miért ilyen keveset?”</i> Johann Nestroy	Kulcsfogalmak: bimetallizmus, monometallizmus, Gresham-törvény, pénzhelyettesítők, váltó, csekk, klasszikus bankjegy, klasszikus papírpénz, jegybank	 ≈ 30 perc
---	--	--	---

Pénztörténet: az aranypénz és a pénzhelyettesítők korszaka

A pénz formája sokat változott, amíg eljutottunk a kauri kagylótól a PayPal-ig. A pénz együtt fejlődött, alakult az emberiség történetével, a gazdaság változásával, a termelés hatékonyságának növekedésével és ezzel együtt a csere, a kereskedelem és a bankok fejlődésével. E fejlődés logikai menetét követve általában négy pénztörténeti korszakot különböztetünk meg. Ezek a következők:



Most a két középső szakasszal ismerkedünk meg közelebbről.

A sokféle árupénz közül a csere feltételeinek leginkább megfelelő tulajdonságai miatt előbb-utóbb a nemesfémek, azok közül is elsősorban az arany vagy/és az ezüst vált általánosan elfogadottá.

Azt nem tudjuk, hogy mikor használtak először fémpénzt, de az erre vonatkozó első írásos feljegyzések az ókori Mezopotámiából i.e. 3000 körüli időszakból származnak. Az ékírások tanúsága szerint a fizetéseket akkor már meghatározott súlyú ezüstrrel, az úgynevezett sékellel bonyolították le.

Kényelmi szempontból és a nemzetközi kereskedelem fellendülése miatt a nemesfémből készült pénz érmeformát öltött. A mai pénzermék ősei ismereteink szerint először Kis-Ázsiában, az akkori Lüdiában jelentek meg i.e. 640-630 között arany és ezüst ötvözetként, melynek neve elektron volt.

A fémpénzek korszakában az arany mellett gyakran az ezüstről is vertek pénzt. A **kettős valuta (bimetallizmus)** olyan pénzrendszert jelent, ahol az arany és az ezüst egyaránt törvényes fizetési

1. lecke A pénz és a pénzrendszerek fejlődése

Pénztörténet: az aranypénz és a pénzhelyettesítők korszaka

eszköz. Ez utóbbinak több változata létezett. A szó szoros értelmében vett kettős valuta esetében az arany és az ezüst közötti értékarányt a törvény szabályozza (a suméroknál ez az arány a Nap (=arany) és a Hold (=ezüst) keringési idejének hányadosa az értékarány 1:13,3. *Mindaddig nincs probléma, amíg a törvény által megállapított értékarány nem tér el a piaci értékaránytól.* Ha ez bekövetkezik, akkor a két törvényes fizetőeszköz ellenére csak az egyiket használják. Ekkor beszélünk **alternatív valutáról**. A bimetallizmus másik változata a **párhuzamos (parallel) valuta**. Ez abban különbözik a kettős valutától, hogy a törvény nem állapít meg fix értékarányt a két fém között. A két törvényes pénz közötti átváltási arány ezért a piaci viszonyoknak megfelelően ingadozik.

Mindebbe csak azért merültünk bele ilyen mélyen, hogy ez egyik legrégebbi és még ma is érvényes pénzügyi összefüggést bemutathassuk. Bimetallizmus esetén ugyanis érvényesül az ún. **Gresham-törvény**: a rosszabb pénz mindig kiszorítja a forgalomból a jó pénzt, így valójában *csak az egyik* fém működik kettős pénzrendszer esetén is. A gazdasági szereplők ugyanis a lehető legtöbb tranzakciót, legfőképpen az állammal szembeni kötelezettségeiket igyekeznek a rossz pénzben teljesíteni, s jó pénzt eltenni későbbre.



Sir Thomas Gresham (1519-1579): angol kereskedő, a londoni tőzsde megalapítója. Kölcsöneivel, üzleti és diplomáciai szolgálataival nagy mértékben támogatta VI. Eduárd angol királyt és I. Erzsébet angol királynőt (Wikipedia). Nevét a róla elnevezett törvény tette ismertté.

Monometallizmus azt jelenti, hogy **csak az egyik nemesfémeket vagy az aranyat, vagy az ezüstöt választják törvényes fizetési eszközül**, és azt mondhatjuk, hogy a XIX. század végére az ezüst rohamos leértékelődése miatt általánosan elterjedté vált, hogy kizárólag az aranyvalutára tértek át. (A kivétel Hollandia, ahol ezüst alapú pénzrendszer használtak.)

1. lecke A pénz és a pénzrendszerek fejlődése

Pénztörténet: az aranypénz és a pénzhelyettesítők korszaka

A csere lebonyolítása során a pénz helyett **elegendő a pénz jelének** jelen lenni. A pénzhelyettesek megjelenése egyfelől **célszerű**, másfelől – majd látni fogjuk – **szükségszerű** is volt.

Érvényes-e a Gresham-törvény ma is?

Kevés olyan pénzügyi összefüggésre tudunk példát mondani, ami egészen a XVI. századra vezethető vissza. Ilyen a Gresham-törvény. De vajon érvényes-e ma is? Tudna esetleg példát mondani a mai világban a törvény működésére? Egy lehetséges példa az az eset, amikor megpróbáljuk egy üzletben vásárolva elsütni a pénztárcánkban lapuló szakadt, rongyos ezer forintos bankjegyüket...

A gyakorlatban **két probléma** is fellépett a nemesfém pénz használatával összefüggésben:

Egyrészt az aranyérme forgás közben **kopott** vagy rosszabb esetben néha „körülvágták”: a széléből egy darabkát lekanyarítva még pénz maradt, a levágott részekből pedig újra pénzt lehetett verni. (A pénz recézett szélé tulajdonképpen ezt akarja megelőzni...). Emiatt a pénz tényleges értéke elvált a névértékétől, azaz fokozatosan „*saját maga részleges jelévé vált*”. Mivel a tapasztalatok szerint a kisebb névértékű érme gyorsabban forgott (és jobban kopott), ezért az ún. váltópénzeknél a helyettesítés korábban és általánosabban jelent meg. A váltópénz elfogadásának mértékét törvényben határozták meg.

A másik probléma, hogy a nemesfém pénz tartása és használata **nem biztonságos**: előfordulhat, hogy elveszítjük a pénzt vagy ellopják, esetleg kirabolnak. Ez elsősorban azok számára jelentett problémát, akiknek sok vesztenivalójuk volt: ékszerészek, ezüst- és aranyművesek és a nagykereskedők. Tulajdonuk megvédelmezésére közülük sokan gondoskodtak – anyagi áldozatot hozva – biztonságos őrzési lehetőségekről. Így aztán jövedelmező dolog volt díjazás ellenében vállalniuk mások pénzének megőrzését is. Ezt a szolgáltatást **letéti banktevékenységnek** nevezzük.

1. lecke A pénz és a pénzrendszerek fejlődése

Pénztörténet: az aranypénz és a pénzhelyettesítők korszaka

A letéteket vagy egy **nyilvántartásban** rögzítették (bizalmat feltételez, viszont biztonságosabb) és/vagy **elismervényt, azaz aranyra/ezüstre szóló jegyet** adtak az elhelyezett nemesfémről. Utóbbi garantálta a letét mindenkori felvételét, így ez az arany-/ezüstpénz **felhalmozását**, és ami fontosabb: **az ellenérték kifizetését** (elsősorban a nagybani és távolsági kereskedelemnél) biztonságosabbá és könnyebbé teszi.

Az első papírpénz

A papírpénzek papírdarabok, mégis pénzként fogadják el őket, mert értéket képviselnek. Először a kínaiak fedezték fel, hogy a pénzt könnyebb nyomtatott papír formájában kezelni. A X. században a kínai kormányzat csekély értékű, de súlyos vaspénzeket bocsátott ki. Az emberek a kereskedőknél hagyták ezeket az érméket, és inkább azokat a kézzel írott elismervényeket használták, amelyeket az érmék helyett kaptak. A XI. század elején a nyomtatott nyugtákat hivatalosan is pénznek nyilvánították és rögzített értékkel ruházták fel.

A papírpénz forgalmát a császár uralkodói rendelettel kényszerítette ki: a papírpénzt az uralkodó finanszírozási igénye hívta életre. A császári udvar költségeit a császár kézjeggyel ellátott papírdarabokkal fizette ki, melyek értékét meghatározott súlyú nemesfémmelel fejezték ki. Ez a hatalmi kényszer tette ezt a pénzhelyettesítést forgalomképesé (kínai modell). Az így született pénzhelyettesítést szokás **papírpénznek** hívni.

A pénzhelyettesítések többféle módon is forgalomba kerülhettek. A pénzérmékkel való fizetés kényelmetlenné válik, ha nagyobb összegekkel kell fizetni, különösen nagy földrajzi távolságok esetén.

- A letéti intézménnyel kötött megállapodás alapján úgy is fizethetünk az árucikkekért, hogy **magát a pénzhelyettesítést**, az aranyra/ezüstre szóló jegyet **ruházzuk rá** az eladóra (pl. a hátoldalán feltüntetjük az új kedvezményezett nevét). Ő elviheti a letéti intézményhez és nemesfém pénzt kaphat érte vagy egy saját nevére szóló elismervényt.
- A letéti nyilvántartást vezető bankoknál pedig lehetőségünk van egy **írásbeli megbízást küldeni** arról, hogy a saját arany-/ezüstletétünkből egy bizonyos összeget helyezzenek át az utalványos számlájára (az ilyen feljegyzést **csekknek** nevezzük)

1. lecke A pénz és a pénzrendszerek fejlődése

Pénztörténet: az aranypénz és a pénzhelyettesítők korszaka

A különböző letéti intézmények díjazás ellenében magukra vállalták, hogy az egymás közötti fizetések forgalmát lebonyolítják, amelynek módszere a **klíring elszámolás** (a kifizetések teljesítésekor a tartozások és követelések kölcsönös beszámítása) volt.

A klíring alkalmazása következtében a nemesfém mozgás még kisebb lett, különösen akkor, ha kölcsönösen letéteket helyeztek el egymásnál vagy egy kiválasztott letéti intézménynél.

Az ókor fejlett piacgazdasága után a középkor naturálgazdasága háttérbe szorította a kereskedelmet és vele együtt a pénzforgalmat is. Csak a XII. századtól indult fejlődésnek a pénzgazdaság, de ez még ún. **monetárrendszer** volt, ez annyit jelent, hogy a készpénzforgalom dominált.

A XVI-XVII. század már a **hitelrendszer kialakulásának** időszaka. Az áruforgalom állandó növekedése növelte a szükséges pénzmennyiséget. Azonban a nemesfémek mennyisége nem növelhető korlátlanul, és ismétlődően **relatív pénzhiány** alakult ki. Emiatt aztán az áruforgalom lebonyolítása korlátokba ütközött, elkerülhetlenné vált a hitelben történő értékesítés. Ez a hitelviszony a pénz fizetési eszköz funkciójának megerősödését jelentette.

A kereskedelem és a hitelrendszer fejlődése új intézményeket is létrehozott, mégpedig nemcsak a bankokat, hanem új pénzhelyettesítőket is: **a váltót és a csekket (lombard modell)**.

A **váltó** kezdetleges formáját a középkori olasz campsorok (=pénzváltó és fizetésközvetítő bankárok) teremtették meg, amikor fizetési ígéretet tettek váltó kiállításával.

A váltó tehát **fizetési kötelezettségvállalást** jelent (az angolszász országokban IOU a neve=„I owe you”, azaz „tartozom neked”)

A kereskedelmi forgalomban alkalmazott váltó (az ún. **kereskedelmi váltó**) később alakult ki a középkori vásárokon, a váltó szabályait alkotó szokásjoggal együtt. A váltó kialakulása az ún. **forogtmánnyal** vált teljessé, amely biztosította a forgalomképességet. Az első forogtmány Nápolyból maradt fenn 1600-ból, mai alakja Franciaországban keletkezett: a franciák írták a forogtmányt a váltó hátlapjára (en dos; endossement=hátirat)

A mai értelemben vett **csekk** Hollandiában alakult ki a XVI. században. Az első csekk ún. **nyugtacsekk** volt: a fizetés helyett nyugtát adtak az eladónak, amelynek összegét az a bankárnál felvehette. A letétkelessel hamarosan iparszerűen kezdtek el foglalkozni az ún. Kassier-ek. A csekk csak később, a XVIII. században terjedt el Angliában (a többi állam innen vette át), ahol a csekk **bankra intézvénnyezett látra szóló váltó** volt.

1. lecke A pénz és a pénzrendszerek fejlődése

Pénztörténet: az aranypénz és a pénzhelyettesítők korszaka



A pénzhelyettesek csak akkor oldják meg a relatív pénzhiány problémáját, ha a gazdasági szereplők elfogadják őket, hiszen egy adósságot egy másik adóssággal helyettesít csupán a forgalomban. A váltók esetében a bizalom az adós jövőbeli **fizetési készségén** és a **fizetőképességén** alapulhat.

A fizetési készség problémájára az állami kikényszeríthetőség intézményi gyakorlata jelenthet megoldást: a XVIII. század közepétől jutott a váltó olyan óriási jelentőséghez, hogy az angol bírói gyakorlat (még a nevét is tudjuk az új joggyakorlatot megteremtő bírónak: Mansfieldnek hívták) ebből a papírból nagy súlyú jogintézményt alkotott, és feltétlen kötelezettség jelleget adott neki:

- **absztrakt ügylet lett** a váltóügylet (a mögöttes adásvételi ügylettől függetlenné vált) és elszakadt mind az eredeti hitelező, mind az eredeti adós személyétől
- aki váltót állít ki vagy váltóval fizet, a váltó lejáratakor mindenféle fellebbezés, ellentmondás nélkül **fizetni tartozik** (ugyanaz vonatkozik arra, aki egy más személy által kiállított váltót forgatott, tehát elvállalta, hogy az abban megtestesült követelést kifizeti és annak jogi következményeit vállalja)
- A váltóért lejáratkor (kész)pénzt kell adni; ha nem fizeti ki a váltót lejáratkor a kiállító, akkor óvatolják és megindul az eljárás: minden aláíró a kifizetésért egyetemlegesen felel (minél többször forgatták, minél több aláírás van rajta, annál értékesebb a váltó)

1. lecke A pénz és a pénzrendszerek fejlődése

Pénztörténet: az aranypénz és a pénzhelyettesítők korszaka

A váltó a jog erejével kérlelhetetlen szigorral és gyors eljárással biztosítja a benne foglalt adósság megfizetését.

A váltóadás jövőbeli **fizetőképességének** megítéléséhez viszont (pénzügyi) információkra van szükség. A szükséges információkkal a sok gazdasági szereplővel kapcsolatban álló kialakuló bankok rendelkeztek, akik díjazásért hajlandók voltak szerepet is vállalni a váltóügyletben (aláíróként vagy elfogadóként=leszámítolás).

Egy idő után azonban a bankok már magukra szóló követeléseket, lejárat nélküli, bemutatóra szóló kerek címetben előre nyomtatott ún. **bankárváltókat** (ún. **klasszikus bankjegyeket**) bocsátottak ki, amelyben a bank azt ígérte, hogy bemutatójának kívánságára a feltüntetett összegnek megfelelő törvényes fizetőeszközt ad. Ezt a jegyet már jóval szélesebb körben fogadták el, mint a kereskedő váltóját. Ekkor még igen sokféle bankjegy volt forgalomban: minden bank forgalomba hozta a saját fizetőeszközét.

E pénzhelyettesek hitelnyújtás révén kerültek a gazdaságba, és emiatt a pénz mennyiségének növekedése nem jelentette azt, hogy az örökké a forgalomban marad, mivel a hitel visszafizetésével automatikusan megsemmisül. Így jutunk el a modern pénz alapjához: a **hitelpénzhez**. A bankjegy az eladott, de még ki nem fizetett áruk értékét képviseli.

Nem kerülhetett túl sok a forgalomba, kettős biztosítéka volt az infláció ellen:

- hitelmechanizmus (amikor a hitel lejár, vissza kell fizetni)
- aranyra való átválthatóság

Az állami kincstárak számára az állami kiadások fedezetére mindig is lehetőségük volt papíryanagú pénzt kibocsátani (lásd. Kína), melyek elfogadását hatalmuknál fogva kötelezően előírták. Ezt hívjuk **klasszikus papírpénznek**, amelyek tehát **hatalmi szóval létrehozott, kényszerárfolyammal ellátott pénzhelyettesek** voltak, amelyek rendszerint nem voltak beválthatók fémpénzre. Erre nem is volt szükség, hiszen eleve a pénz jeleként kerültek a forgalomba a kiadási tételeken keresztül, viszont – minthogy adófizetésre elfogadták – az államháztartás bevételei révén léptek ki onnan (külföldre nemigen kerültek, és kinccsé sem válhattak...)

Addig ez a fajta kibocsátás nem okozott problémát, amíg az államháztartás annyi pénzt hozott forgalomba, amennyit ki is vont, vagy csak annyival többet bocsátott ki, amit a megnövekedett forgalom szükségletei indokoltak. A problémák akkor kezdődtek, amikor az állam saját pénzügyi gondjait: a jövedelemhiányt próbálta megoldani pénzkibocsátással. A felesleges pénz nem tudott

1. lecke A pénz és a pénzrendszerek fejlődése

Pénztörténet: az aranypénz és a pénzhelyettesítők korszaka

kilépni a forgalomból és nem volt megfelelő kínálat, tehát a pénz egységének vásárlóértéke csökkent (azaz a papírpénz értéke eltért a vele együtt forgó fémpénz értékétől, másrészt az aranyban illetve papírban kifejezett árak is különböztek egymástól.) Ezért az állam kényszerforgalommal és kényszerárfolyammal kellett hogy felruhazza a papírpénzt.

Ha tehát az államháztartás nagymértékű hiányát tartósan papírpénz kibocsátásával teremtik elő (ez különösen háborúk, forradalmak idején következett be), akkor a papírpénz elértéktelenedik, inflálódik. Drámai infláció is kialakulhat, ami a papír alapú pénzek teljes elértéktelenedésével, a nemesfémek forgalomból való eltűnésével, pénzügyi válságokkal jár együtt és a pénzfunkciók fokozatos megszűnéséhez, közvetlen árucseréhez, esetleg jegyrendszeren keresztüli elosztáshoz vezet. **A klasszikus papírpénz elértéktelenedése ellen az egyetlen biztosíték az állam önkorlátozása lehetett.**

Az államnak abban is fontos szerepe volt, hogy az egyes országokon belül a jó néhány pénzhelyettesít felváltsa egy adott hivatalos, törvényes fizetési eszköz.

Először Svédországban született meg a király fejében az a gondolat, hogy a kereskedelmi bankok egyikének kellene királyi kiváltsággént **bankjegykibocsátási monopóliumot** adni, ami feljogosítja arra, hogy törvényes fizetési eszközként elfogadandó, hivatalos, államilag ellenőrzött bankjegyet bocsássonak ki. Bár az 1668-ban alapított svéd **Sveriges Riksbank** a legidősebb központi bank, az állambankári feladatokat ellátó intézmények Európa-szerte az 1694-ben, magánbankként felállított Bank of England példáját követték. A **Bank of England**, alaptőkéjét rögtön az alapítás után kikölcsönözte a kincstárnak. Ennek fejében különleges jogosítványokat kapott, amelyeket időről időre megújítva és kiszélesítve, fokozatosan, lépésről lépésre öltötte magára a modern jegybanki, illetve központi banki funkciókat.

A jegykibocsátás monopóliuma azt is jelentette, hogy a jegybanknak kell gondoskodni a bankjegyek beválthatóságáról. Ez egyrészt a kibocsátás mennyiségi korlátozását jelentette, másrészt megfelelő tartalék képzését aranyból és törvényes fizetési eszközökből. A többi banknak váltóleszámitoláskor a központi bank jegyeit kellett használniuk. Ehhez úgy jutottak hozzá, hogy a váltókat viszontleszámitoltatták a jegybanknál.

1. lecke A pénz és a pénzrendszerek fejlődése

Pénztörténet: az aranypénz és a pénzhelyettesítők korszaka



A svéd központi bank logója



A Bank of England logója

Ezzel a momentummal teljesedett ki a **pénztörténet harmadik nagy korszaka**, amelyben **nemesfém pénz és papíralapú pénz egyidejűleg forgott.**



További érdekes információk a témában

A pénz történetéről szóló négy részes dokumentumfilm a Spektrumról. (Megtekinthető a YouTube-on: <https://www.youtube.com/watch?v=t5Dt5vDhM7w>)

És egy könyv a pénzhelyettesekről: Meir Kohn (2007): Bank- és pénzügyek, pénzügyi piacok. Osiris Kiadó, Budapest.

1. lecke A pénz és a pénzrendszerek fejlődése

Pénztörténet: az aranypénz és a pénzhelyettesítők korszaka



Ellenőrző kérdések:

1. Sorolja fel a pénztörténet négy nagy korszakát!
2. Mit jelent a bimetallizmus?
3. Mit mond ki a Gresham-törvény?
4. Melyek a pénzhelyettesítők klasszikus példái és ezek lényegi különbségei?
5. Mi a klasszikus bankjegy kettős biztosítója az infláció ellen?
6. Hol és hogyan jöttek létre az első központi bankok?

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
KÖZGAZDÁSZ KÉPZÉS
TÁVOKTATÁSI TAGOZAT
LECKESOROZAT
COPYRIGHT © SZTE GTK 2017/2018

A LECKE TARTALMA, ILLETVE ALKOTÓ ELEMEI ELŐZETES,
ÍRÁSBELI ENGEDÉLY MELLETT HASZNÁLHATÓK FEL.

JELEN TANANYAG
A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEMEN KÉSZÜLT
AZ EURÓPAI UNIÓ TÁMOGATÁSÁVAL.
PROJEKT AZONOSÍTÓ: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020



Európai Unió
Európai Szociális
Alap



BEFÉKTETÉS A JÖVŐBE